

POLEMIKI

STUDIA EUROPAEA GNESNENSIA 14/2016

ISSN 2082-5951

DOI 10.14746/seg.2016.14.24

Danuta Okoń

(Szczecin)

SEPTIMIUS SEVERUS ET SENATORES RAZ JESZCZE. POLEMIKA Z CESAREM LETTĄ

(C. Letta, *Settimio Severo e il senato*, [w:] *Epigrafia e ordine senatorio*, 30 anni dopo, Roma 2014, p. 127-141)

Problem oceny represji cesarskich wobec senatorów, które były szczególnie dotkliwe za rządów cesarzy dochodzących do władzy w wyniku wojny domowej lub borykających się z silną opozycją wewnętrzną, prowokuje dyskusje zarówno wśród antycznych, jak i współczesnych historyków. W wystąpieniu na XIX zjeździe epigrafików świata rzymskiego i w późniejszym tekście

pokonferencyjnym Cesare Letta¹ zdecydowanie polemizuje z obrazem represji Septymiusza Sewera, przedstawionym przeze mnie w monografii „Septimius Severus et senatores. Septimius Severus’ Personal Policy Towards Senators in the Light of Prosopographic Research (193-211 A.D.)”².

Głównymi punktami spornymi są moje następujące założenia:

- przyjęcie listy ofiar znanej z „Historia Augusta” jako bazy wyjściowej rozważań,
- uwzględnienie w wyliczeniach jedynie znanych z imienia represjonowanych,
- ustalenie liczby znanych z imienia represjonowanych senatorów na 54,
- ustalenie pułapu liczebnego senatorów na 1000 osób i ocena skali procentowej represji na ok. 5% stanu.

Jak widać, wyżej wymienione zagadnienia mają charakter kluczowy dla rekonstrukcji polityki Septymiusza Sewera wobec senatorów oraz oceny jego rządów, dlatego zdecydowałam się na polemikę z tekstem C. Letty. Mam nadzieję, że poniższe wyjaśnienia okażą się wyczerpujące i zrozumiałe dla Czytelników.

PRZYJĘCIE LISTY OFIAR ZNANEJ Z „HISTORIA AUGUSTA” JAKO BAZY WYJŚCIOWEJ ROZWAŻAŃ

Cesare Letta w swoich analizach arbitralnie odrzucił listę ofiar umieszczoną w biografii Septymiusza Sewera w „Historia Augusta” (dalej: HA), uznając ją za niewiarygodną i przyjmując jako podstawę rozważań informacje z innych źródeł historiograficznych i epigraficznych. Nie zgadzam się z takim werdyktem – w mojej ocenie lista z HA jest najpełniejszym zachowanym wykazem imiennym represjonowanych i jej odrzucenie jest nietrafionym zabiegiem badawczym. To, że zawiera ona w części imiona potwierdzone przez inne źródła (Herodiana, Cassiusa Dio i epigrafikę), dowodzi, iż nie jest tworem wymyślonym przez biografę. Część badaczy (przywoływanych przez C. Lettę) podważa jednak autentyczność imion niepotwierdzonych przez inne (poza HA) przekazy. Czy jednak fakt, że dla części z nich brakuje *obecnie* poświadczenia przez drugie źródło, może prowadzić do ich negacji? Nowe badania skłaniają do tego, żeby nie osądzać arbitralnie, które nazwisko z listy

¹C. Letta, *Settimio Severo e il senato*, [w:] *Epigrafia e ordine senatorio*, 30 anni dopo, Roma 2014, s. 127-141.

²D. Okoń, *Septimius Severus et senatores. Septimius Severus’ Personal Policy Towards Senators in the Light of Prosopographic Research (193-211 A.D.)*, Szczecin 2012.

HA jest prawdziwe lub fałszywe. Np. w tomie „Epigrafia e ordine senatorio, 30 anni dopo” (tym samym, w którym C. Letta neguje wartość listy z HA) A. Mastino i A. Ibba stawiają hipotezę, że uznawany dotychczas za fikcyjną postać senator Egnatuleius Honoratus (znany z HA) był synem lub bratem poświadczonego epigraficznie prokuratora Egnatuleiusa Sabinusa z Gightis³.

Jest również możliwe, że senator Masticius Fabianus, znany z listy HA, był tożsamy ze znanym z epigrafiki, represjonowanym [Maesiussem?], ojcem Maesiusa Fabiusa Titianusa i Maesii Fabii Titiany c.f. (CIL X 7343, CIL X 7276).

Sześciu *Pescenni*, figurujących na liście (o różnych przydomkach, powszechnie uznawanych za fikcyjne), wywołuje kontrowersje, ale chyba każdy badacz zgodzi się z tym, że Sewer zlikwidował rodziny kontrkandydatów do purpury (niezależnie od tego, z jaką dokładnością HA przekazuje ich *cognomina*).

Przykłady można mnożyć, jednak wypływa z nich jeden wniosek: nie należy rezygnować z żadnego źródła, zwłaszcza zawierającego tak dużą liczbę szczegółów. W tej sytuacji pozostają przy swoich założeniach badawczych, uznając HA za ważne źródło rekonstrukcji represji seweriańskich.

UWZGLĘDNIENIE W WYLICZENIACH JEDYNIEREPRESJONOWANYCH ZNANYCH Z IMIENIA

W rozdziale o represjonowanych przez Septymiusza Sewera senatorach wielokrotnie wspominam o anonimowych ofiarach, podając odnośniki do tekstów źródłowych informujących o masowych skazaniach, konfiskatach majątków czy wygnaniach. Uwagę koncentruję jednak na senatorach znanych z imienia (i tych zliczam), tym bardziej że np. anonimowi zwolennicy Nigra (podobnie jak Albinusa), wymieniani przez Herodiana i Cassiusa Dio, mogą być nam znani imiennie z listy HA. W ten sposób eliminuję niebezpieczeństwo liczenia kilkakrotnie tych samych osób.

Uwzględnianie anonimów, a odrzucenie listy HA (zabieg C. Letty) teoretycznie eliminuje możliwości powielania tych samych osób, kwestią otwartą pozostaje jednak, czy nie liczymy dwukrotnie tych samych anonimów, np. 3 legatów Albinusa i 29 skazanych po Lugdunum. Doświadczenie i intuicja badawcza prof. Letty dają nadzieję, że do takich nieścisłości w jego pracy nie doszło.

³A. Mastino, A. Ibba, I senatori africani: aggiornamenti, [w:] Epigrafia e ordine senatorio, 30 anni dopo, s. 365.

**USTALENIE LICZBY ZNANYCH Z IMIENIA REPRESJONOWANYCH
SENATORÓW NA 54 (ZABICI, SKAZANI NA WYGNANIA
I KONFISKATY, WSTRZYMANI W KARIERZE,
CZYLI ZMARGINALIZOWANI)**

Akceptacja HA jako bazy analiz i rezygnacja z anonimów doprowadziła mnie do zupełnie innej struktury listy ofiar niż ostatnio zaproponował to C. Letta.

Tab. 1. Porównanie proponowanych list ofiar

Cesare Letta (2014)	Danuta Okoń (2012)
Zabici:	Zabici:
M. Didius Iulianus	M. Didius Iulianus, wspominany jako cesarz, nieliczony jako represjonowany senator
Q. Clodius Rufinus	Q. Clodius Rufinus
Iulius Solon	Iulius Solon
Asellius Aemilianus	–
Przynajmniej 2 senatorów	wspominani, ale niebrani pod uwagę w wyliczeniach
C. Pescennius Niger	C. Pescennius Niger, wspominany jako cesarz, nieliczony jako represjonowany senator
7 <i>legati</i> Pescenniusa Nigra	wspominani, ale niebrani pod uwagę w wyliczeniach
Clodius Albinus	Clodius Albinus, wspominany jako cesarz, nieliczony jako represjonowany senator
przynajmniej 3 <i>legati</i> Albina	wspominani, ale niebrani pod uwagę w wyliczeniach
przynajmniej 2 senatorów	–
29 senatorów skazanych na śmierć	wspominani, ale niebrani pod uwagę w wyliczeniach
C. Cingius Severus	C? Cingius Severus
Iulius Laetus	(Iulius?) Laetus
Ti. Claudius Candidus	–
M. Peducaeus Plautius Quintillus	M. Peducaeus Plautius Quintillus
Popilius Peto Apronianus	Popilius Peto Apronianus
Baebius Marcellinus	Baebius Marcellinus
NN skazany za <i>defectio</i> – CIL VIII 1628, III 427, III 11082	Ogólne wzmianki o <i>defectores</i> nie pozwalają na identyfikację osób, wobec czego nie uwzględniam ich w wyliczeniach
–	Mummius Secundinus
–	Asellius Claudianus
–	Claudius Rufus
–	Vitalius Victor

DANUTA OKOŃ, SEPTIMIUS SEVERUS ET SENATORES RAZ JESZCZE

-	Papius Faustus
-	Aelius Celsus
-	Iulius Rufus
-	Lollius Professus
-	Aurunculeius Cornelianus
-	Antonius Balbus
-	Postumius Severus
-	Sergius Lustralis
-	Fabius Paulinus
-	Nonius Gracchus
-	Masticus Fabianus
-	Casperius Agrippinus
-	Nummius Ceionius Albinus
-	T. Flavius Claudius Sulpicianus
-	Memmius Rufinus
-	Casperius Aemilianus
-	Cocceius Verus
-	C. Iulius Erucius Clarus Vibianus
-	Egnatuleius Honoratus
-	Petronius Iunior
-	6 <i>Pescenni</i> (Festus, Veratianus, Aurelianus, Materianus, Iulianus, Albinus)
-	Cerellius Macrinus (Caerellius Marcianus?)
-	Cerellius Faustinianus
-	Cerellius Iulianus
-	Herennius Nepos
-	Sulpicius Lu(canus?)
-	Valerius Catullinus
-	L. Novius Rufus
-	Claudius Arabianus
-	Marcus Asellio
-	C. Fulvius Plautianus
-	L. Stilo (o ile nie jest tożsamy z Iulusem Solonem)
-	[Maesius?]
Razem 56	Razem 49 (+ 3 kontrcesarzy)

Źródło: opracowanie własne

Cesare Letta, po gruntownej analizie, ustalił listę (częściowo anonimowych) represjonowanych, która ma 56 pozycji. Na mojej liście znalazło się 49 znanych z imienia senatorów. Różnica wynosi więc 7 osób i zmniejsza się do 4, jeśli doliczymy 3 kontrcesarzy (Didiusa Iulianusa, Pescenniusa Nigra, Clodiusa Albinusa). Winna jestem wyjaśnienie Czytelnikom – nie uwzględniłam w swoich obliczeniach cesarzy, gdyż polityka wobec senatorów i rywali do purpury to dwa odmienne problemy, choć skutkowałą podobnymi karami, co często prowadzi do utożsamienia obu grup represjonowanych (ja tego jednak nie czynię w mojej książce). Nie zaliczyłam też nieznanymi *defectores*, gdyż mogli być wymienieni na liście HA lub nie być w ogóle senatorami. Nie uznaję też Ti. Cladiusa Candidusa za ofiarę Sewera, nie mogąc zweryfikować, czy na pewno uszkodzenie jego inskrypcji (usunięcie *nomen*) pochodzi z czasów tego cesarza. Natomiast chętnie uznaję (za C. Lettą) za ofiarę represji Aselliusa Aemilianusa, który – choć zginął jako dowódca wojsk Nigra w Azji – to jednak niewątpliwie na rozkaz Sewera. Utwierdza mnie w tym przekonaniu ponowna analiza źródeł. W tej sytuacji proponowana przeze mnie liczba zabitych senatorów wzrosłaby do 50.

Na obu listach wspólne natomiast są imiona 7 senatorów i, co ciekawe, zbliżona łączna liczba ofiar. To jasno wykazuje, że różnymi drogami (Letta przez eliminację listy HA i zaliczenie anonimów, a ja przez uznanie HA i eliminację anonimów) uzyskujemy podobny wynik. Niezależnie od założeń nasze badania są więc zbieżne w rezultatach.

Tab. 2. Zestawienie list skazanych na wygnania i konfiskaty majątku

Cesare Letta (2014)	Danuta Okoń (2012)
Skazani (wygnanie, konfiskaty)	Skazani (wygnanie, konfiskaty)
P. (lub Ti.) Claudius Attalus Paterculianus	P. (lub Ti.) Claudius Attalus Paterculianus
Cassius Clemens	Cassius Clemens
przynajmniej 8 skazanych na wygnanie i konfiskaty	–
C. Fulvius Plautius Hortensianus	C. Fulvius Plautius Hortensianus
Fulvius Fuscus Granianus	Fulvius Fuscus Granianus
Razem 12	Razem 4

Źródło: opracowanie własne

Listy osób wygnanych i ukaranych konfiskatami, autorstwa zarówno mojego, jak i C. Letty, powielają się we wszystkich pozycjach imiennych. Różnią się niezaliczeniem przeze mnie 8 anonimów. Chciałabym przy okazji pod-

kreślić, że wartość ta wydaje się zdecydowanie zaniżona. Przekazy źródłowe mówią o powszechnych represjach i fiskalizmie Sewera – na pewno konfiskaty objęły majątki wszystkich skazanych na śmierć. Ostatecznie trudno założyć, żeby tacy wysłannicy Sewera jak Q. Hedijs Rufus Lollianus Gentianus, *consitor* Hiszpanii, a potem Galii, L. Valerius Publicola Messalla Helvidius Thrasea Priscus Minicius Natalis *legatus ad census* w Belgice oraz prokurator Claudius Xenophon (*procurator ad bona cogenda*) w Afryce skonfiskowali łącznie majątki nielicznej (jak na kilkuletnie wojny domowe) grupki senatorów.

Niemożliwość dokładnego oszacowania skali zjawiska zmusza mnie jednak do ograniczenia listy jedynie do osób znanych z nazwiska.

Tab. 3. Zestawienie list osób zmarginalizowanych

Cesare Letta (2014)	Danuta Okoń (2012)
Zmarginalizowani	Zmarginalizowani
Vespronius Candidus	–
Cassius Dio Cocceianus	–
4 inni dawni zwolennicy Sewera	–
35 senatorów <i>albinian</i>	–
Domitius Florus	Domitius Florus
Iunius Paulinus a.inc.	–
Razem 43	Razem 1

Źródło: opracowanie własne

Wspólną postacią dla obu kolumn jest Domitius Florus. U Letty, wśród pozostałych 42, znalazło się 39 (4+35) anonimów i 3 osoby znane z nazwiska. Osób tych nie uwzględniam w swoich wyliczeniach z różnych powodów:

- Vespronius Candidus znika ze źródeł w 193 r., teza o jego marginalizacji nie może być potwierdzona ani zanegowana,
- Cassius Dio, w zachowanych fragmentach ksiąg swojej historii, informuje o bliskich związkach z kolejnymi cesarzami i udziale w *consilium principis* Karakalli, co nie odpowiada założeniom o jego marginalizacji,
- Iunius Paulinus, *konsular*, znany z rozpustnego trybu życia, mógł rzeczywiście zostać zmarginalizowany, ale równie prawdopodobna jest teza, że wybrał polityczną „emeryturę” jak wielu byłych konsulów.

Wysoce problematyczni są moim zdaniem anonimowi senatorowie „zmarginalizowani” (czyli pomijani w awansach), szczególnie 35 *albinian*

wymienionych u Cassiusa Dio jako aresztowani i zwolnieni po bitwie pod Lugdunum. Moim zdaniem takie przykłady jak:

- M. Nummius Umbrius Primus Senecio Albinus (kuzyn Didiusa Iulianusa), który został konsulem zwyczajnym w 206 r.,
- Ti. Claudius Severus Proculus (bratanek skazanego na śmierć senatora Claudiusa Arabianusa), który został konsulem zwyczajnym w 200 r.,
- Antonius Balbus (krewny skazanego na śmierć senatora Antoniusa Balbusa), który został konsulem dodatkowym ok. 200-202 r.),
- Flavius Titianus (syn T. Flaviusa Claudiusa Sulpicianusa, teścia Pertinaxa), konsul dodatkowy za Sewerów –

świadczą o tym, że Sewer nie żywił urazy i promował w karierze nawet bliższych krewnych represjonowanych senatorów. Jeśli więc taka była postawa cesarza, jakie argumenty przemawiają za uznaniem np. 35 senatorów uwolnionych po Lugdunum za „zmarginalizowanych”? Równie dobrze Sewer, wzorem Cezara i Augusta, mógł wykazać swoją łagodność oraz wielkoduszność i zapomnieć o ich postawie (niekoniecznie przecież czynnej) w czasie wojny domowej, tym bardziej jeśli aktywnie włączyli się w życie publiczne i administrację Imperium. Podsumowując:

Tab. 4. Zestawienie list

Kategorie	Cesare Letta	Danuta Okoń
Zabici	56	→ 50 ⁴ (+3 kontrcesarzy)
Skazani na wygnania, konfiskaty majątków	12	4
Zmarginalizowani	43	1
Łącznie	111	54 → 55 ⁵ (+3 kontrcesarzy)

Źródło: opracowanie własne

Jak widać z powyższego zestawienia, łączna liczba ofiar u Letty to 111, u mnie natomiast 55 osób – różnica jest więc znacząca. Nie wynika ona jednak z ustaleń w kategorii „zabici”, lecz z odmiennych rezultatów obliczeń w dwóch pozostałych grupach represjonowanych. Powodem rozbieżności, co warto powtórzyć, jest uwzględnienie przez C. Lettę anonimów i rozszerzenie domniemania „marginalizacji” na senatorów, co do których nie mamy pewności, że miała ona miejsce.

⁴ Po uwzględnieniu Aselliusa Aemilianusa.

⁵ Patrz przypis powyżej.

W tej sytuacji, nieprzekonana przez włoskiego badacza, pozostaję przy swoich wyliczeniach (poza kazusem wspomnianego Aselliusa Aemilianusa) i proponuję uznać je za minimalną (potwierdzoną źródłowo) skalę represji.

USTALENIE PUŁAPU LICZEBNEGO SENATORÓW NA 1000 OSÓB I OCENA SKALI PROCENTOWEJ REPRESJI NA OK. 5% STANU

Poważne problemy pojawiają się przy próbie określenia procentowego udziału represjonowanych w stosunku do ogólnej liczby senatorów. Według mnie senat tej epoki liczył ok. 900-1000 osób, w związku z czym skala potwierdzonych represji sięga ok. 5%. C. Letta zanegował te wyliczenia i uznał, że pułap liczebny senatu zamykał się liczbą 600 osób, a procent represyjności reżimu Sewera to 18,5. Znacząca dysproporcja powyższych wartości rzutuje na ocenę rządów Septymiusza Sewera i wymaga dłuższych wyjaśnień i komentarzy.

Na wstępie chciałabym zaznaczyć, że przyjęty przez dużą część badaczy pułap liczebności senatu (600 osób)⁶ jest błędny i nie wytrzymuje weryfikacji z danymi prozopograficznymi, podobnie jak ustalony na jego podstawie procent represjonowanych. W tej sytuacji jestem zobowiązana przedstawić nowe propozycje obu tych wartości. Przemawiającą za nimi argumentację prezentuję poniżej.

W swoich badaniach nad epoką Sewerów stworzyłam album senatorów tego okresu liczący obecnie około 1700 nazwisk, z czego ok. 1200 należy do senatorów pewnie datowanych na epokę Sewerów⁷. To proste zestawienie

⁶G. Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen. Prosopographische Untersuchungen zur senatorischen Führungsschicht*, Bonn 1977, s. 17-18, K. Hopkins, *Death and Renewal, Sociological Studies in Roman History 2*, Cambridge 1983, np. s. 147, R.J.A. Talbert, *The Senate of Imperial Rome*, Princeton 1984, s. 29 i n., F. Jacques, *L'éthique et la statistique? À propos du renouvellement du Sénat romain (Ier-IIIe siècles de l'Empire)*, *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 42e année 6, 1987, s. 1287-1303, A. Chastagnol, *Le Sénat romain à l'époque impériale. Recherches sur la composition de l'Assemblée et le statut de ses membres*, Paris 1992, s. 110.

⁷Liczby te mogą się wydawać przeszacowane, ale każdy przypadek jest traktowany krytycznie i podlega weryfikacji. Ostatnio, ze względu na brak wystarczającego uzasadnienia, musiałam odrzucić ustalenia G. Assoratiego, *L'adlectio in Senato e l'epigrafia tra metà del I e metà del III sec. d.C.*, [w:] *Epigrafia e ordine senatorio, 30 anni dopo*, s. 449-472, który zawęził (na czasy Sewerów) datację inskrypcji: CIL VI 3845 cf. VI p. 3142 et VI p. 3805 = VI 31814 = VI 41169, CIL VI 31799 = 41211, CIL VI 1575 = 41170, IRT 553, BCH 16 (1892) 438, 77 = IGR III 392 = IK 57, 156 i poświadczane nimi osoby uznał za senatorów epoki Sewerów.

Podobnie nie trafia do mnie hipoteza G. Camodeci, *I ceti dirigenti di rango senatorio equestre e decurionale della Campania romana*, Napoli 2008, s. 53 i n. (= AE 2008, 336a), który w inskrypcji z Capo la Torre czyta:

wyказuje, że senat nie mógł liczyć 600 senatorów (jak chce tego C. Letta), bo przy jednej zmianie pokoleniowej, powszechnie przyjmowanej dla 42 lat rządów Sewerów, album tej epoki zawierałby 1200 nazwisk, czyli znalibyśmy niemal wszystkich senatorów. Żadnemu historykowi starożytności nie trzeba tłumaczyć, że jest to niemożliwe.

Warto podkreślić, że według *communis opinio* badaczy epoki reprezentatywność posiadanego przez nas materiału źródłowego kształtuje się na poziomie 50%⁸. Zebrane przeze mnie dane na pewno nie są kompletne (choć oceniam ich reprezentatywność na więcej niż 50%), a każdy kolejny rok badań wzbogaca listę senatorów o nowe, nieznanne dotychczas postacie. W ten sposób dochodzimy do wniosku, że pułap liczbowy senatu musiał być wyższy niż wspomniane 600.

W trakcie różnych dyskusji konferencyjnych nakłaniano mnie do uznania pułapu 600 osób, ale wysuwane w jego obronie argumenty były dla mnie nieprzekonujące.

Nie przemawia do mnie np. argument o szybkiej rotacji w senacie – liczba znanych nam senatorów rośnie w porównaniu z epoką Antoninów i Flawiuszy, a więc utrzymując, że pułap senatu to nadal 600, trzeba zakładać skrócenie średniej życia! Aby przy pułapie 600 osób w senacie „zmieściło się” 1700 poświadczonych źródłowo senatorów, musiałyby nastąpić prawie trzy zmiany pokoleniowe ($1700:600 = \text{ok. } 2,8$). Jednak demografowie⁹ zgodnie twierdzą, że średni czas życia senatora to 55 lat, a służby publicznej 30, a zatem za Sewerów nie funkcjonowały w senacie nawet 2 pełne pokolenia ($42:30 = 1,4$)¹⁰. Te proste wyliczenia, przy obecnym stanie wiedzy, utwierdzają mnie w prze-

[---]O[---]/[--- cu]r(atori) reip(ublicae) Bon[oniensium]/[leg(ato) Aug(usti) pro]v(inciarum) trium C?[iliciae Isauriae]/ [Lycaonia]e, proco[(n)suli ---]/[---]M?[-]E?V?[---] i datuje tę pierwszą zmianę o kompleksie trzech prowincji małaazjatyckich na czasy Sewerów. Moim zdaniem lekcja powinna brzmieć:

[---]O[---]/[--- cu]r(atori) reip(ublicae) Bon[oniensium]/[curatori] v(iarum) trium C?[lodiae, Cassiae et]/ [Ciminia]e, proco[(n)suli ---]/[---]M?[-]E?V?[---], co lepiej odpowiada innym urządowi piastowanemu przez anonima. Wówczas nie ma żadnego uzasadnienia dla datowania napisu na czasy Sewerów i uznania anonima za senatora tej epoki.

⁸Odnosi się to, rzecz jasna, jedynie do senatorów, dla porównania warto podać, że np. w wypadku ekwickich oficerów stopień rozpoznania materiału oceniany jest na 4% (patrz: H. Devijver, *Veränderungen in der Zusammensetzung der ritterlichen Offiziere von Septimius Severus bis Gallienus*, [w:] W. Eck (red.), *Prosopographie und Sozialgeschichte*, Köln 1993, s. 205 i n.), a dla całego stanu ekwickiego w II w. na 5% (S. Demougin, *Appartenir à l'ordre équestre au IIe siècle*, [w:] *ibidem*, s. 240).

⁹Patrz: K. Hopkins, *Death and Renewal*, i wszyscy cytujący go zwolennicy oraz przeciwnicy.

¹⁰Nawet uwzględniając, że na liście stanu senatorskiego figurują chłopcy powyżej progu niemowlęctwa (którzy przecież w dużej części dorośli i weszli do senatu) i *clarissimi*, którzy teoretycznie nie podjęli służby publicznej, lub raczej o których służbie publicznej nie ma danych.

konaniu, że pułap senatu musiał być wyższy niż standardowo przyjmowane 600 osób¹¹.

Można spojrzeć na problem z innej strony – jeżeli Sewer odziedziczył w 193 r. 600 senatorów i do tej liczby doliczylibyśmy kwestorów, którzy weszli do senatu w trakcie 42 lat rządów Sewerów ($42 \times 20 = 840$), to na liście senatu powinno figurować 1440 nazwisk. Przyjmując za podstawę obliczeń tylko senatorów pewnie datowanych na epokę Sewerów (czyli ok. 1200), znalazlibyśmy 83,3% z nich. Przy senacie liczącym 800 otrzymujemy 1640 senatorów ($800 + 840$) i znajomość materiału na poziomie 73,1%, natomiast przy senacie 1000-osobowym łącznie uzyskujemy 1840 senatorów ($1000 + 840$) – wtedy znalazlibyśmy 65,2%, co jest wartością rozsądną i ze wszech miar do przyjęcia. Stąd moja hipoteza wskazująca 900-1000 jako realny pułap senatu.

W tej sytuacji rodzi się pytanie, w jaki sposób doszło do podwyższenia pułapu senatu z 600 za Augusta do 900-1000 za Sewerów. Przyjmuje się, że na rzeczywistą liczebność senatu miały wpływ:

- awans do senatu młodych kwestorów,
- *adlectiones* do senatu,
- średnia długość życia senatorów,
- represje.

Ustalenie, że zarówno pułap, jak i liczba senatorów wzrosły, wymaga przyjęcia, że zmianie uległ co najmniej jeden z wymienionych czynników. Prawdopodobnie wzrosła liczba *adlectiones*, zapewniających dopływ wykwalifikowanych *homines novi*, do 5-10 rocznie¹². Na odcinku 30 lat (jednego pokolenia w służbie publicznej) mielibyśmy 150-300 *adlecti* oraz 600 senatorów, którzy do senatu weszli, pełniąc kwesturę (po 20 rocznie), co daje łącznie 750-900 senatorów, a dla całej epoki 1500-1800.

¹¹ Zainteresowanych bardziej dogłębnym omówieniem problemu jestem zmuszona odesłać do swoich wyjaśnień umieszczonych w artykule *The Album Senatorium of the Severan Period – Research Problems*, *Eos* 2, 2015.

¹² Skali *adlectiones* nie jesteśmy w stanie dokładnie określić ze względu na braki źródłowe. Obecnie przyjmuję, że prawie 250 senatorów tej epoki było *homines novi*, z czego część na pewno otrzymywała *latus clavus* przed kwesturą, a część awansowała w trakcie kariery ekwickiej. Ze względu na wstydlive ukrywanie tego faktu przez zainteresowanych liczba ta musi pozostać niesprecyzowana, jednak z około 1700 znanych nam senatorów tylko 550 ma potwierdzone pochodzenie z rodów senatorskich. Pozostali (ponad 1000) mogli być równie dobrze *homines novi*, jak również członkami starych *gentes*. Jeżeli tylko połowa z nich była *homines novi*, to skala *adlectiones* musiała być dość spora, wbrew temu co podaje P.M.M. Leunissen, *Homines novi und Ergänzungen des Senats in der hohen Kaiserzeit: Zur Frage nach der Repräsentävität unserer Dokumentation*, [w:] W. Eck (red.), *Prosopographie und Sozialgeschichte*, s. 88, określając liczbę *laticlavii* epoki Sewerów (awansowanych przed kwesturą) na 55, a *adlecti* na 36.

Uwzględniając dodatkowo rozwój gospodarki, wzrost poziomu bogactwa i postęp medycyny, należy przyjąć wydłużanie średniej życia¹³ oznaczające, że w senacie, pomimo zmiany pokoleniowej, funkcjonowała coraz większa liczba senatorów ze „starego składu”. W tej sytuacji trzeba założyć mniejszą rotację w senacie i odrzucić dolne wskaźniki badań demografów, tym bardziej że nie mamy informacji o żadnej poważnej epidemii, która dotknęła tereny Imperium.

Innym czynnikiem podnoszącym liczbę senatorów mogło być zwiększenie liczby kwestorów prowincji, np. wywołane reorganizacjami administracyjnymi. Jeśli założymy powołanie np. 5 dodatkowych kwestorów rocznie, to w trakcie rządów Sewerów mogło być ok. 200 „dodatkowych” *clarissimi viri*. W ten sposób maksymalna liczba senatorów tej epoki osiągałaby ok. 2000, a pułap senatu ok. 900-1000. Zamykając powyższe wyliczenia, trzeba jasno stwierdzić, że są one intuicyjne, co nie znaczy, że błędne.

Na skład senatu znikomy wpływ miały natomiast cesarskie represje, jak bowiem wykazałam, za czasów Septymiusza Sewera dotknęły 55 potwierdzonych osób.

Chciałabym również odnieść się do kwestii, którą C. Letta poruszył pod koniec swoich rozważań – tzw. afrykańskości reżimu Septymiusza Sewera. Włoski badacz uznał, że Septymiusz Sewer w doborze współpracowników w mniejszym (niż to zakładam) stopniu kierował się kryterium pochodzenia z jego rodzinnej prowincji (Afryki), a w większym fachowością i umiejętnościami. Stwierdził również, że rozróżnienie na bliższych i dalszych współpracowników cesarza, którego skrupulatnie dokonuję, przynosi niebezpieczeństwo zaburzenia perspektywy.

Według moich badań na około 1700 znanych senatorów epoki Sewerów możemy określić pochodzenie terytorialne ok. 1000, z tego niewiele ponad 20% pochodziło z Afryki. To dawało Afrykanom silną (choć nie wiodącą) pozycję w senacie Imperium i zgadzam się z C. Lettą, że nie różniła się ona zbytnio od tej z czasów Antoninów. O pozycji Afrykanów i ich wpływach w Imperium nie przesądzała, moim zdaniem, ich ogólna liczba w senacie, ale ich liczna obecność w najbliższym otoczeniu Septymiusza Sewera. Na 38 jego bliskich współpracowników, pełniących kluczowe funkcje w administracji Imperium, z Afryki pochodziło 16¹⁴, czyli ponad 40%. Zestawiając te wartości

¹³ K. Hopkins, *Death and Renewal*, s. 148, obliczył, że wydłużenie średniej życia senatorów z 55 do 57, co roku zwiększało liczbę członków senatu o 28 (z 582 do 610). Zakładając wzrost tej średniej, liczbę senatorów należałoby odpowiednio podnieść.

¹⁴ L. Alfēnus Senecio, Q. Aurelius Polus Terentianus, Tib. Claudius Candidus, C. Fulvius Plau-

(20 i 40%), zyskują szerszą perspektywę i w tym kontekście nie mogę się zgodzić z zarzutami prof. Letty. Jest oczywiste, że nowy cesarz musiał się oprzeć na osobach dobrze sobie znanych lub też mniej znanych, ale polecanych przez zaufanych ludzi. W takiej grupie dawni przyjaciele z dzieciństwa i młodości, sąsiedzi i ich krewni byli niewątpliwie preferowani, dlatego też nie widzę powodu, żeby podważać fakt, że Sewer także kierował się najzupełniej zrozumiałymi pobudkami, dobierając sobie bliskich współpracowników. Nie bez powodu jego najważniejsi wodzowie (Tib. Claudius Candidus, C. Iunius Faustinus Placidus Postumianus, P. Septimius Geta, Ti. Claudius Claudianus, Claudius (Catulus?) Gallus, C. Iulius Septimius Castinus, L. Marius Maximus Perpetuus Aurelianus) wywodzili się z Afryki.

Tak więc, patrząc na problem w ogólnej perspektywie (całego senatu), stwierdzam, że pozycja Afrykanów nie zmienia się, natomiast przy spojrzeniu z perspektywy szczegółowej (współpracownicy) duże znaczenie ziomków w otoczeniu Sewera jest ewidentne.

Mam nadzieję, że przedstawione wyjaśnienia wyczerpująco uzasadniają przyjęte przeze mnie ustalenia badawcze, pozostają w przekonaniu, że powyższy tekst nie zakończy dyskusji o polityce Septymiusza Sewera wobec senatu. Jak wykazują liczne prace poświęcone temu cesarzowi, temat jest nośny i ma szansę nadal być niewyczerpanym źródłem inspiracji.

Ciesząc się niezmiernie z awangardowego podejścia prof. Letty do problemu represji Sewera, mam nadzieję, że podobne podejście do kwestii liczebności senatu spotka się z równym zrozumieniem wśród badaczy zagadnienia.

Bibliografia

- Alföldy G., *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen. Prosopographische Untersuchungen zur senatorischen Führungsschicht*, Bonn 1977.
 Assorati G., *L'adlectio in Senato e l'epigrafia tra metà del I e metà del III sec. d.C.*, [w:] *Epigrafia e ordine senatorio, 30 anni dopo*, Roma 2014, s. 449-472.
 Camodeca G., *I ceti dirigenti di rango senatorio equestre e decurionale della Campania romana*, Napoli 2008.
 Chastagnol A., *Le Sénat romain à l'époque impériale. Recherches sur la composition de l'Assemblée et le statut de ses membres*, Paris 1992.

tianus, C. Iunius Faustinus Placidus Postumianus, P. Septimius Geta oraz: Ti. Claudius Claudianus, Claudius (Catulus?) Gallus, Ti. Claudius Subatianus Proculus, C. Iulius Flaccus Aelianus, C. Iulius Septimius Castinus, L. Marius Maximus Perpetuus Aurelianus, L. Marius Perpetuus, L. Naevius Quadratianus, C. Valerius Pudens i Q. Venidius Rufus Marius Maximus L. Calvinianus. Pozostali pochodzili z Italii (9), Wschodu (6), Zachodu (3). Pochodzenie czterech (Bassus, (Iulius?) Laetus, Probus, Valerianus [Anto?]ninus) nie jest ustalone.

- Demougin S., Appartenir à l'ordre équestre au IIe siècle, [w:] W. Eck (red.), *Prosopographie und Sozialgeschichte*, Köln 1993, s. 233-250.
- Devijver H., Veränderungen in der Zusammensetzung der ritterlichen Offiziere von Septimius Severus bis Gallienus, [w:] W. Eck (red.), *Prosopographie und Sozialgeschichte*, Köln 1993, s. 205- 231.
- Hopkins K., *Death and Renewal*, *Sociological Studies in Roman History* 2, Cambridge 1983.
- Jacques F., L'éthique et la statistique. À propos du renouvellement du Sénat romain (Ier-IIIe siècles de l'Empire), *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations* 42e année 6, 1987, s. 1287-1303.
- Letta C., Settimio Severo e il senato, [w:] *Epigrafia e ordine senatorio*, 30 anni dopo, Roma 2014, s. 127-141.
- Leunissen P.M.M., *Homines novi* und Ergänzungen des Senats in der hohen Kaiserzeit: Zur Frage nach der Repräsentävität unserer Dokumentation, [w:] W. Eck (red.), *Prosopographie und Sozialgeschichte*, Köln 1993, s. 81-101.
- Mastino A., Ibba A., I senatori africani: aggiornamenti, [w:] *Epigrafia e ordine senatorio*, 30 anni dopo, Roma 2014, s. 353-386.
- Okoń D., *Septimius Severus et senatores. Septimius Severus' Personal Policy Towards Senators in the Light of Prosopographic Research (193-211 A.D.)*, Szczecin 2012.
- Okoń D., *The Album Senatorium of the Severan Period – Research Problems*, *Eos* 2, 2015, s. 321-341.
- Talbert R.J.A., *The Senate of Imperial Rome*, Princeton 1984.